

KANCELARIA SEJMU
BIURO STUDIÓW
I EKSPERTYZ

EKSPERTYZA
WYKONANA
NA ZLECENIE
BIURA STUDIÓW
I EKSPERTYZ

Wymogi kapitałowe
w stosunku do banków spółdzielczych
(instytucji kredytowych)
w prawodawstwie unijnym
i rozwiązaniach
poszczególnych krajów członkowskich

Październik 2002

Prof. SGH, dr hab. Małgorzata Zaleska

Ekspertyza

Nr 279

W prawodawstwie unijnym odmienne normy kapitałowe zostały ustalone dla banków spółdzielczych nowo zakładanych oraz banków spółdzielczych już funkcjonujących. Minimalny próg kapitałowy (1 mln euro, prawodawstwo unijne nie przewiduje żadnych progów pośrednich) odnosi się do banków spółdzielczych nowo powstających. Natomiast banki już funkcjonujące (w strukturze skonsolidowanej) nie muszą osiągać progu 1 mln euro, tzn. mogą one prowadzić działalność przy dotychczasowych funduszach własnych pod warunkiem, że nie obniżają ich wysokości.

W przypadku polskich¹ rozwiązań wymaga się zaś docelowo osiągnięcia progu 1 mln euro funduszy własnych przez wszystkie banki spółdzielcze działające w ramach zrzeszeń.

Obok określenia minimalnego progu funduszy własnych banków spółdzielczych bardzo istotne jest zdefiniowanie ich konstrukcji. Zmiana elementów składowych funduszy własnych może zwiększyć lub zmniejszyć ich wartość, doprowadzając do osiągnięcia lub braku osiągnięcia minimalnego progu kapitałowego.

W przypadku polskich rozwiązań należy zwrócić uwagę na wzajemną wymianę akcji banków zrzeszających, kwotę brakujących rezerw celowych oraz wartości niematerialne i prawne.

Analiza rozwiązań w zakresie funduszy własnych, stosowanych w prawodawstwie poszczególnych krajów Unii Europejskiej, pozwala stwierdzić, że co do zasady próg kapitałowy 1 mln euro odniesiony jest do banków nowo zakładanych i działających poza strukturami zrzeszeniowymi. Natomiast na banki działające w ramach struktur zrzeszeniowych nie jest nakładany obowiązek osiągnięcia progu kapitałowego 1 mln euro. Zwrócić należy przy tym szczególną uwagę na rozwiązania zastosowane we francuskim i portugalskim systemie bankowym. We Francji nie zostały bowiem określone żadne minimalne progi kapitałowe dla pojedynczych banków spółdzielczych, a w Portugalii wprowadzono trzyletni okres dostosowawczy na osiągnięcie minimum kapitałowego (niższego niż 1 mln euro) dla banków (kas) działających w ramach zrzeszenia.

1. Źródła prawodawstwa unijnego w zakresie funduszy własnych instytucji kredytowych²

Kwestię wysokości i sposobu liczenia funduszy własnych w prawodawstwie Unii Europejskiej regulują przepisy dyrektywy 2000/12/EC z dnia 20 marca 2000 roku w sprawie podejmowania i prowadzenia działalności przez instytucje kredytowe³. Dyrektywa ta zastąpiła m.in. dwie wcześniejsze dyrektywy regulujące problematykę funduszy własnych, a mianowicie Dyrektywę Rady 89/299/EEC z dnia 17 kwietnia 1989 roku w sprawie funduszy własnych instytucji kredytowych⁴ oraz Drugą Dyrektywę Rady 89/646/EEC z dnia 15 grudnia 1989

¹ W ekspertyzie zaznaczone pogrubioną czcionką.

² Instytucja kredytowa jest to przedsiębiorstwo, którego przedmiotem działalności jest przyjmowanie depozytów lub innych funduszy zwrotnych od ludności i udzielanie kredytów na własny rachunek, a także instytucja pieniądza elektronicznego. Pojęcie bank mieści się w pojęciu instytucji kredytowej, przyjętym w prawodawstwie unijnym.

³ Official Journal Nr L 2000.126.1, zmieniona Official Journal Nr L 2000.275.37 i Official Journal Nr L 2001.184.1.

⁴ Dyrektywa 89/299/EEC została dwukrotnie znowelizowana: dyrektywą Rady 91/633/EEC z dnia 3 grudnia 1991 roku wykonującą dyrektywę Rady 89/299/EEC w sprawie funduszy własnych instytucji kredytowych (Official Journal Nr L 339 z 11 grudnia 1991 roku) oraz dyrektywą Rady 92/16/EEC z dnia 16 marca 1992 roku zmieniającą dyrektywę 89/299/EEC w sprawie funduszy własnych instytucji kredytowych (Official Journal Nr L 75 z 21 marca 1992 roku). Zmiany te dotyczyły zaliczenia rezerw na ogólne ryzyko bankowe do funduszy I kategorii oraz ułatwienia wprowadzania postanowień dyrektywy w życie.

roku w sprawie koordynacji ustaw, regulacji i przepisów administracyjnych o podejmowaniu i prowadzeniu działalności instytucji kredytowych.

Prawodawstwo unijne określa minimalne standardy funkcjonowania banków, przy czym każdy ustawodawca krajowy może ustalić bardziej rygorystyczne wymogi niż zawarte w przepisach unijnych. Jednocześnie w dyrektywach unijnych dopuszczona została możliwość wydawania przez ustawodawców krajowych odmiennych uregulowań niż unijne, ze względu na rolę i status wybranych instytucji kredytowych. Co do zasady - odstępstwa od powszechnie przyjętych zasad dotyczą banków lokalnych oraz spółdzielczych instytucji kredytowych (w przypadku Polski: banków spółdzielczych).

2. Wysokość funduszy własnych instytucji kredytowych według przepisów unijnych

Zgodnie z art. 5 dyrektywy 2000/12/EC minimalna wysokość funduszy własnych została określona na poziomie co najmniej 5 mln euro. Państwa członkowskie mają jednak możliwość przyznania licencji poszczególnym kategoriom instytucji kredytowych, których kapitał założycielski wynosi mniej niż 5 mln euro, przy czym m.in.:

- kapitał ten nie może wynosić mniej niż 1 mln euro,
- zainteresowane Państwa Członkowskie muszą powiadomić Komisję o powodach, którymi kierują się przy korzystaniu z możliwości dopuszczonej działalności przy niższym kapitale założycielskim.

Trzeba przy tym wyraźnie podkreślić, że Państwa Członkowskie mogą postanowić, że instytucje kredytowe istniejące 1 stycznia 1993 roku, których fundusze własne nie osiągają odpowiednio poziomu 1 mln euro lub 5 mln euro, mogą w dalszym ciągu prowadzić swoją działalność. W takim jednak przypadku fundusze własne tych instytucji nie mogą obniżyć się poniżej najwyższego poziomu osiągniętego po dacie 22 grudnia 1989 roku. Jeżeli kontrolę nad taką instytucją kredytową (nie posiadającą funduszy własnych na wymaganym poziomie) przejmie inna osoba fizyczna lub prawna niż osoba, która wcześniej kontrolowała tę instytucję, fundusze własne tej instytucji muszą być podwyższone co najmniej do poziomu odpowiednio 1 mln euro lub 5 mln euro. W określonych jednak szczególnych okolicznościach i za zgodą kompetentnych władz, gdy następuje połączenie dwóch lub więcej instytucji kredytowych kwalifikujących się do kategorii o funduszach własnych mniejszych odpowiednio od 1 mln euro lub 5 mln euro, fundusze własne instytucji powstałej w wyniku tego połączenia, o ile nie został osiągnięty odpowiedni ich poziom (odpowiednio 1 mln euro lub 5 mln euro) nie mogą obniżyć się poniżej sumy funduszy własnych łączących się ze sobą instytucji w chwili połączenia.

Jeżeli w przypadkach, o których mowa powyżej, fundusze własne ulegną obniżeniu, kompetentne władze mogą w uzasadnionych okolicznościach wyznaczyć instytucji ograniczony okres czasu (przepisy dyrektywy nie prezentują go dokładnie), w którym musi ona uzyskać poprawę swojej sytuacji lub zaprzestać działalności.

Analizując przepisy unijne w zakresie minimalnych funduszy własnych banków spółdzielczych trzeba podkreślić, że odmiennie wymagania dotyczą banków spółdzielczych już funkcjonujących i banków spółdzielczych nowo zakładanych. Minimalny próg 1 mln euro dotyczy banków nowo powstających. Natomiast banki spółdzielcze już funkcjonujące mogą działać przy dotychczasowych funduszach własnych pod warunkiem, że nie obniżają ich wysokości. Trzeba ponadto zaznaczyć, że możliwe jest funkcjonowanie banków spółdzielczych nie posiadających funduszy własnych na poziomie 1 mln euro, pod warunkiem, że działają one w strukturze skonsolidowanej, tzn. próg 1 mln euro dotyczy tylko banków działających poza strukturą skonsolidowaną. Podsumowując ten fragment opracowania, trzeba wyraźnie podkreślić, że w prawodawstwie unijnym występuje tylko jeden próg kapitałowy w stosunku do banków spółdzielczych (1 mln euro) i nie są przewidziane żadne inne progi pośrednie.

W przypadku polskich rozwiązań prawnych zakłada się zaś co do zasady, że każdy bank działający w ramach zrzeszenia ma osiągnąć docelowo próg kapitałowy w wysokości 1 mln euro. Trzeba przy tym zaznaczyć, że bank zrzeszający działający w polskim sektorze banków spółdzielczych nie gwarantuje w zasadzie bankom spółdzielczym dążenia do zapewnienia bezpieczeństwa ich działalności.

3. Konstrukcja funduszy własnych instytucji kredytowych według przepisów unijnych

Dyrektywa unijna określa elementy składowe funduszy własnych oraz ich proporcje. Fundusze własne instytucji kredytowych (w ujęciu indywidualnym⁵) zostały podzielone na:

- fundusze własne I kategorii, tj. fundusze nad którymi instytucja kredytowa ma pełną kontrolę i może nimi dysponować w przypadku potrzeby pokrycia strat,
- fundusze własne II kategorii, tzn. fundusze nad którymi instytucja kredytowa nie ma pełnej kontroli i nie może nimi w pełni dysponować, ponieważ fundusze te mają charakter zewnętrzny.

Na fundusze własne instytucji kredytowej składają się:

- wpłacony kapitał akcyjny lub udziałowy oraz premia emisyjna,
- fundusze rezerwowe oraz zyski i straty wygenerowane przez instytucję kredytową (wykazywane w rachunku zysków i strat), przy czym Państwa Członkowskie mogą zezwolić również na włączanie do tej pozycji zysku w trakcie zatwierdzenia (w kwocie netto, pomniejszonej o wszystkie dające się przewidzieć obciążenia, dywidendy itp.) pod warunkiem, że zysk ten został zweryfikowany przez niezależnych audytorów,
 - rezerwy rewaluacyjne,
 - fundusze ogólnego ryzyka,
 - podwyższone zobowiązania członków banków spółdzielczych,
 - skumulowane akcje uprzywilejowane o stałych terminach oraz kapitał z pożyczek podporządkowanych,
 - inne pozycje – pod warunkiem, że:
 - są swobodnie dostępne dla instytucji kredytowej na pokrycie ryzyka bankowego,
 - ich istnienie jest ujawnione w wewnętrznych zapisach księgowych,
 - ich kwota jest określona przez kierownictwo instytucji kredytowej, zweryfikowana przez niezależnych audytorów, podana do wiadomości kompetentnych władz i poddana nadzorowi tych ostatnich.

Instytucje kredytowe mogą zaliczać do innych pozycji funduszy własnych również papiery wartościowe o nieokreślonym terminie wymagalności oraz inne instrumenty, pod warunkiem, że:

- nie podlegają spłacie z inicjatywy okaziciela lub bez uprzedniej zgody władz nadzorczych,
- umowa długu przyznaje instytucji kredytowej możliwość odroczenia spłaty odsetek z tytułu tego długu,
- roszczenia pożyczkodawcy wobec instytucji kredytowej są w pełni podporządkowane roszczeniom wierzycieli niepodporządkowanych,
 - dokumenty określające warunki emisji papierów wartościowych muszą zapewnić, że kwota długu wraz z odsetkami niespłaconymi pozwoli instytucji kredytowej pokryć straty przy zachowaniu kondycji finansowej umożliwiającej dalszą działalność,
 - uwzględniane są jedynie kwoty w pełni wpłacone.

Państwa Członkowskie lub kompetentne władze mogą zaliczyć do funduszy własnych instytucji kredytowych również akcje uprzywilejowane kumulacyjne o określonym terminie wymagalności, jak również zobowiązania podporządkowane, o ile istnieją obowiązujące umowy stanowiące o tym, iż w przypadku upadłości lub likwidacji instytucji kredytowej, pożyczkodawcy lub posiadacze tych akcji zajmą miejsce po wszystkich innych wierzycielach instytucji, a ich wierzytelności nie zostaną spłacone do momentu, w którym nie zostaną uregulowane wszystkie inne długi instytucji niespłacone w tym momencie.

Państwa Członkowskie nie mogą natomiast włączać do funduszy własnych publicznych instytucji kredytowych gwarancji otrzymanych od tych państw lub od władz lokalnych.

Fundusze własne instytucji kredytowej pomniejsza się o:

- akcje własne instytucji kredytowej według ich wartości bilansowej,
- aktywa niematerialne (wartości niematerialne i prawne),

⁵ Przy wyliczaniu funduszy własnych instytucji kredytowych na bazie skonsolidowanej mają zastosowanie przepisy dyrektywy Rady z dnia 6 kwietnia 1992 roku 92/30/EEC w sprawie nadzoru nad instytucjami kredytowymi na bazie skonsolidowanej (Official Journal Nr L 100 z 28 kwietnia 1992 roku).

• udziały w innych instytucjach finansowych posiadane przez instytucje kredytowe, stanowiące więcej niż 10% kapitału (władze nadzorcze mogą nie stosować tego zapisu gdy akcje w innych instytucjach finansowych, w tym kredytowych są utrzymywane tymczasowo w celu udzielenia finansowej pomocy przeznaczonej na reorganizację i uratowanie przez bankrutem takiej instytucji).

W dyrektywie unijnej określono również proporcje między poszczególnymi rodzajami funduszy własnych instytucji kredytowej. Fundusze własne II kategorii nie mogą być wyższe niż fundusze własne I kategorii (odstępstwa od tej zasady są dopuszczalne).

Odmienne niż wyżej zaprezentowane skonstruowanie kategorii funduszy własnych instytucji kredytowych w ustawodawstwie krajowym powoduje m.in. to, że progi minimalnych funduszy własnych (w przypadku banków spółdzielczych 1 mln euro) nie są porównywalne w rozwiązaniach unijnych i krajowych. W przypadku polskich rozwiązań należy zwrócić uwagę na dwie pozycje pomniejszające fundusze własne. Pierwszą pozycją jest kwota brakujących rezerw celowych, która nie została wprost wymieniona w dyrektywie unijnej. Drugą pozycją są wartości niematerialne i prawne.

Zgodnie z polskim prawem bankowym, wśród pozycji pomniejszających fundusze podstawowe banku znajdują się wartości niematerialne i prawne (art. 127 ust. 2 pkt 3 lit. b ustawy Prawo bankowe⁶). Pomniejszenia funduszy własnych o wartości niematerialne i prawne, zgodnie z uchwałą nr 6/2001 Komisji Nadzoru Bankowego z dnia 12 grudnia 2001 roku, należy ująć w następującej wysokości:

1. w roku 2002 - 30%,
2. w roku 2003 - 60%,
3. w roku 2004 - 100%

wartości bilansowej pozycji wartości niematerialnych i prawnych.

W prawodawstwie Unii Europejskiej fundusze własne pomniejszane są o całą wielkość wartości niematerialnych i prawnych znajdujących się w portfelu aktywów banku. W związku z powyższym standard Unii Europejskiej w zakresie pomniejszania funduszy własnych o wartości niematerialne i prawne zostanie osiągnięty w polskim prawodawstwie w 2004 roku.

W poniższej tabeli pokazano wpływ dalszego, stopniowego pomniejszania funduszy własnych o wielkość wartości niematerialnych i prawnych na sytuację ekonomiczno-finansową sektora banków spółdzielczych w Polsce.

Tabela 1: Wpływ wartości niematerialnych i prawnych na wielkość funduszy własnych i współczynnika wypłacalności w bankach spółdzielczych działających w Polsce według stanu na 30 czerwca 2002 roku

Pozycja	Wartości niematerialne i prawne/ Fundusze podstawowe	Wartości niematerialne i prawne/ Fundusze własne	Spadek funduszy własnych po pomniejszeniu o 60% wartości niem. i prawnych	Spadek funduszy własnych po pomniejszeniu o 100% wart. niem. i prawnych	Spadek współczynnika wypł. po pomniejszeniu funduszy o 60% wart. niem. i prawnych	Spadek współczynnika wypłacalności po pomniejszeniu funduszy o 100% wartości niematerialnych i prawnych
	%	%	%	%	p.p.	p.p.
Średnia	1,29	1,30	-0,78	-1,30	-0,05	-0,12
MAX wartość	33,41	39,12	-43,01	-71,68	-1,08	-2,52

Źródło: Dane NBP, opracowanie własne.

W przypadku statystycznego banku spółdzielczego fundusze własne obniżyłyby się o 0,8% (po pomniejszeniu ich o 60% wartości niematerialnych i prawnych) oraz o 1,3% (po pomniejszeniu ich o 100% wartości niematerialnych i prawnych). Współczynnik wypłacalności obniżyłby się odpowiednio o: 0,05 p.p. i 0,12 p.p.

⁶ Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 roku Prawo bankowe (Dz. U. z 2001 r. Nr 111, poz. 1195).

Na koniec czerwca 2002 roku 26 banków spółdzielczych nie osiągnęło wielkości funduszy własnych na wymaganym dla zrzeszonych banków spółdzielczych poziomie 300 tys. euro. Gdyby pomniejszenie funduszy podstawowych wzrosło do 60% wartości niematerialnych i prawnych, liczba banków spółdzielczych o funduszach własnych poniżej wymaganego minimum wzrosłaby do 35 (przy pomniejszeniu funduszy podstawowych o 100% wartości niematerialnych i prawnych liczba ta wzrosłaby do 41).

Ponadto według stanu na 30 czerwca 2002 roku 15 banków spółdzielczych wykazało współczynnik wypłacalności poniżej 8%. W przypadku wzrostu pomniejszenia funduszy podstawowych do 60% wartości niematerialnych i prawnych, liczba banków spółdzielczych o współczynniku wypłacalności niższym od 8% wzrosłaby do 19 (przy pomniejszeniu funduszy podstawowych o 100% wartości niematerialnych i prawnych liczba ta wzrosłaby do 21).

Ponadto ujemny wpływ na wartość funduszy własnych banków spółdzielczych działających w Polsce miała wymiana akcji banków zrzeszających na akcje Banku Polskiej Spółdzielczości SA w kwietniu 2002 roku. Przy korzystnym parytecie wymiany akcji banki osiągnęły zyski, ale równocześnie zwiększyły zaangażowanie kapitałowe, co miało pozytywny wpływ na poziom ich wyników finansowych, a negatywny wpływ na wysokość funduszy własnych i poziom współczynnika wypłacalności.

4. Rozwiązania stosowane w poszczególnych krajach w zakresie wymogów dotyczących funduszy własnych banków spółdzielczych – wybrane przykłady i zagadnienia

AUSTRIA

W Austrii wysokość minimalnego kapitału założycielskiego, wymaganego do utworzenia nowego banku spółdzielczego, wynosi 5 mln euro.

Banki już działające, posiadające fundusze własne na niższym poziomie, mogą nadal samodzielnie funkcjonować, pod warunkiem że nie obniżają swoich funduszy własnych oraz posiadają współczynnik wypłacalności na poziomie co najmniej 8%.

FINLANDIA

Podstawa prawną funkcjonowania banków spółdzielczych w Finlandii, podobnie jak w Polsce, jest prawo spółdzielcze oraz ustawa o bankach spółdzielczych z 1990 roku (z późniejszymi zmianami). Każdy bank spółdzielczy (banki te nie mają obowiązku zrzeszania się) powinien posiadać fundusze własne w wysokości co najmniej 25 mln marek fińskich, co daje 4,2 mln euro (1 euro = 5,94573 marek fińskich). W przypadku fińskiego sektora banków spółdzielczych nie istnieje zatem problem dostosowania wysokości funduszy własnych do prawodawstwa unijnego. Wymogi prawa narodowego są bowiem ostrzejsze niż unijnego.

FRANCJA

Normy kapitałowe we francuskim sektorze banków spółdzielczych ustalane są na poziomie kas regionalnych. Dla pojedynczych banków spółdzielczych nie zostały natomiast określone żadne minimalne progi kapitałowe.

Banki regionalne mają możliwość gromadzenia wysokich kapitałów własnych, z uwagi na fakt, iż zyski banków lokalnych przekazywane są na poziom regionalny. Jednocześnie udziały w bankach spółdzielczych są oprocentowane, ale członkowie nie otrzymują tego oprocentowania, bowiem przeznaczane jest ono na zwiększenie bazy kapitałowej.

Struktura kapitałowa w sektorze banków spółdzielczych we Francji kształtuje się statystycznie następująco: 10% stanowią fundusze udziałowe zwrotne, a 90% to fundusze niepodzielne (tworzone z zysku).

We Francji (Credit Mutuel) została ponadto wprowadzona kategoria udziałów (typu B), wliczanych do funduszy własnych. Udziały typu B są oprocentowane, a ponadto ich posiadacze otrzymują dywidendę. Posiadacze tych udziałów mają status zwykłych klientów, nie są udziałowcami banku. Udziały te stanowią około 17% własnych źródeł finansowania sektora banków spółdzielczych.

HOLANDIA

W holenderskim systemie bankowym baza kapitałowa banku spółdzielczego powinna być wyższa niż 1,5 raza minimalnej wielkości wyznaczonej przez władze nadzorcze. W przypadku gdy baza kapitałowa danego banku jest niższa od tego progu, bank krajowy zleca bankowi lokalnemu opracowanie i wdrożenie programu naprawczego, mającego na celu zwiększenie bazy kapitałowej. Zasadą w holenderskim systemie bankowym jest także przeznaczanie całej kwoty zysku spółdzielni na zwiększenie funduszy rezerwowych. Ponadto w Holandii członek banku nie wpłaca udziałów, a jedynie zobowiązuje się do wpłaty hipotetycznej.

PORTUGALIA

W Portugalii banki spółdzielcze (nazywane kasami rolnymi) funkcjonują na podstawie przepisów ustawy określonej jako *Prawny tryb wzajemnego kredytu rolnego i spółdzielni kredytu rolnego* z 1991 roku (z późniejszymi zmianami). W prawodawstwie bankowym Portugalii ustalono, że od końca 1998 roku minimalna wartość udziałów członkowskich ma wynosić 100 tys. escudo, tj. około 500 euro (1 euro = 200,482 escudo). Rok wcześniej wprowadzono minimalną wartość kapitału założycielskiego dla kas rolnych zrzeszonych w „banku zrzeszającym” (*Zintegrowanym Systemie Wzajemnego Kredytu Rolnego*) na poziomie 100 mln escudo, tj. około 500 tys. euro. Dla kas funkcjonujących, a nie posiadających wymaganego minimum kapitałowego przewidziano trzyletni okres dostosowawczy:

- 30 mln escudo (około 150 tys. euro) – do 30 kwietnia 1998 roku,
- 60 mln escudo (około 300 tys. euro) – do 30 kwietnia 1999 roku,
- 100 mln escudo (około 500 tys. euro) – do 30 kwietnia 2000 roku.

Wyżej zaprezentowane wymogi kapitałowe dotyczą kas zrzeszonych. Kasy rolne funkcjonujące samodzielnie, poza zrzeszeniem, zobligowane zostały do posiadania funduszy własnych w wartości co najmniej 500 mln escudo, tj. około 2,5 mln euro. Wysokość minimalnego progu kapitałowego dla kas rolnych funkcjonujących w Portugalii samodzielnie jest zatem 2,5 razy większa niż w prawodawstwie Unii Europejskiej.

Bibliografia

- A. Alińska, *Bankowość spółdzielcza w krajach Unii Europejskiej*, materiały powielane.
Banki lokalne – fundament Credit Mutuel, "Głos Banków Spółdzielczych" nr 1/2000, s. 19.
- E. Gostomski, *Bankowość spółdzielcza w Finlandii*, "Bank Spółdzielczy", nr 9/2001, ss. 18-19.
- E. Gostomski, *Spółdzielczy sektor bankowy w Niemczech*, "Głos Banków Spółdzielczych", nr 2/2000, ss. 15-17.
- Możliwość wyboru. Progi kapitałowe w Unii Europejskiej*. "Głos Banków Spółdzielczych", nr 5/2000, ss. 7-9.
- T. Olko-Bagieńska, *Kasy rolne w Portugalii*, "Bank Spółdzielczy", nr 3/2001, ss. 14-15.